

αὐθέντου». Στους ἀνθενωτικούς ἄρεσαν τὰ γλυκὰ αὐτὰ λόγια.

18

Τὰ χάρδια τῶν Τούρκων ἔκαμαν τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη νὰ πεισθεῖ ἀκόμα περισσότερο ὅτι ἔπρεπε νὰ πάει στὴν Ἰταλία. Γιὰ νὰ καμφθεῖ, ὁμως, ἡ ἀντίδραση τῶν ἀνθενωτικῶν, χρειάστηκαν μεγάλοι κόπτοι. Καὶ τὸν μεγαλύτερο κόπτο τὸν ἔκαμε ὁ Βησσαρίων. Στηριγμένος σχεδὸν μονάχα στὸν Γεώργιο Σχολάριο καὶ στὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο Μελισσηνὸ ἢ Μάμμα, ἀντιμετώπισε μὲ ἤρεμο πείσμα τοὺς ἀνθενωτικούς καὶ πέρασε, στὰ τέλη Ὀκτωβρίου καὶ στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου τοῦ 1437, ἀπὸ στάδια μεγάλης ἀγωνίας.

Τὶς κρίσιμες ἐκεῖνες μέρες ἔβλεπα συχνὰ καὶ τὸν Βησσαρίωνα καὶ τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ. Ἐνῶ ὁ πρῶτος, ὁ σεβάσμιος φίλος μου μητροπολίτης Νικαίας, μοῦ ἔλεγε ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ Γένους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε τὸ ἀντίθετο. Στὸ προσκῆνιο δὲν ἤθελε ὁ Σφραντζῆς νὰ δράσει. Ἀφοσιωμένος στὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο πού εὐνοοῦσε τὴν ἔνωση, δὲν ἤθελε νὰ ρθεῖ σὲ φανερὴ ἀντίθεση μὲ τὴ γνώμη πού εἶχε ὁ γενναῖος αὐθέντης του. Ὡστόσο, σ' ἐμένα ἐκμυστηρευόταν τὶς σκέψεις καὶ τοὺς φόβους του. Φοβόταν ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς ὅτι ἡ σύνοδος καὶ ἡ ἔνωση μποροῦσε νὰ γίνῃ «αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη ἵνα γένηται ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ αἰχμαλωσία καὶ τοιαύτη καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν». Ὁ Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Παῦλο Ἀσάν, ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε στείλει στὸν Μουράτ πρέσβυ καὶ τὸν Ἀνδρόνικο τὸν Ἰαγρο «δηλῶσαι τοῦτο» (δηλαδή ὅτι σκέπτεται νὰ πάει στὴν Ἰταλία) «πρὸς ἐκεῖνον ὡς τάχα φίλον καὶ ἀδελφόν. Κάκεῖνος ἀπεκρίνατο ὅτι οὐ φαίνεται μοι καλὸν εἶναι ἵνα ὑπάγῃ καὶ τοσοῦτον μοχθήσῃ καὶ καταναλώσῃ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ μετέπειτα τί τὸ κέρδος; Ἴδου ἐγὼ ὑπὲρ αὐτοῦ, εἰ χρεῖαν ἔχει χρημάτων δι' ἔξοδον καὶ ἔσοδον καὶ ἄλλο τι πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἔτοιμός εἰμι θεραπεῦσαι αὐτόν». Ὁ Σφραντζῆς δὲν εἶχε, βέβαια, καμμιάν ἐμπιστοσύνη στὸν ἀμηνῶ. Ὡστόσο, νόμιζε ὅτι δὲ θᾶπρεπε νὰ τὸν προκαλέσουμε. Ὄταν ἀποφασίσθηκε ὀριστικὰ ἡ ἀναχώρηση τοῦ αὐτοκράτορος, μοῦ εἶπε μὲ ὕφος μελαγχολικό: «ἐγένετο ὅπερ ἤθελεν ὁ βασιλεὺς ἢ μᾶλλον ἢ κακὴ τύχη».

Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς δὲν εἶχε ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας. Ἄν ἦταν ἀνθενωτικός, ἦταν μονάχα γιὰ δυὸ λόγους: πρῶτον, γιατί φοβόταν ὅτι ἡ ἔνωση θᾶταν μιὰ πρόκληση γιὰ τοὺς Τούρκους, καὶ δεύτερον, γιατί τοῦ ἄρεσε νὰ περπατᾶει στὸ δρόμο πού εἶχε καθιερώσει ἡ παράδοση. Μιὰ μέρα,

ἐπιμένοντας ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲ θάπρεπε νὰ πάει στὴν Ἰταλία, μού λέει ὁ Σφραντζῆς χαρακτηριστικώτατα: «οὐ λέγω τοῦτο κατὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων· ταῦτα γὰρ παρ' ἄλλοις ἐδόθησαν κρίνεσθαι· ἐμοὶ δὲ ἀρκεῖ ἡ πατρικὴ μου διαδοχὴ τῆς πίστεως, διότι οὐ παρά τινος τῶν ἐκείνων μερῶν τῶν ἐξ ἐναντίας ἤκουσα λέγειν τὰ ἡμέτερα κακὰ εἶναι, ἀλλὰ μᾶλλον καλὰ καὶ ἀρχαῖα, καὶ τὰ ἐκείνων πάλιν» (δηλαδή, τῶν Λατίνων) «οὐ κακὰ ἀλλὰ καλὰ. Καὶ ὡς εἶπειν ἐν παραδείγματι, ὅτι τὴν μέσην ὁδὸν τῆς πόλεως τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον διηρχόμεθα πολλοὺς χρόνους μετὰ τινῶν, δι' ἧς κατηντῶμεν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν· εἶτα μετὰ τινος καιροῦς εὐρέθη παρά τινῶν καὶ ἄλλη ὁδὸς καταντῶσα, ὡς λέγουσι, καὶ αὕτῃ ἐκεῖ καὶ παροτρύνουσί με λέγοντες ἔλθε καὶ σὺ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἣν εὐρομεν· καὶ γὰρ εἰ καὶ ἐστὶν αὕτη δι' ἧς ἀπέρχη» (δηλαδή ἡ Μέση) «καλὴ καὶ ἀρχαία, καὶ ἡμῖν ἀρχῆθεν γνωστὴ καὶ σὺν ὑμῖν διερχομένη, ἀλλὰ καὶ αὕτη, ἣν εὐρομεν νῦν, καλὴ ἐστίν. Ἐγὼ δὲ ἀκούων παρά μὲν τῶν, ὅτι καλὴ ἐστίν, παρά δὲ τῶν, ὅτι οὐ καλὴ, καὶ ἀσυμφωνία οὔσα ἐν τῷ μέσῳ, διὰ τί μὴ εἶπω μετ' εἰρήνης ἀπέρχεσθε καλῶς εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὅθεν βούλεσθε· ἐγὼ πάλιν θέλω ἵνα διέλθω διὰ τῆς ὁδοῦ ἣν καὶ μεθ' ὑμῶν πολὺν χρόνον διηρχόμην, καὶ καλὴν αὐτὴν καὶ παρ' ὑμῶν καὶ τῶν προγόνων μου μαρτυρουμένην καὶ διερχομένην».

Ἔτσι σκεπτόταν ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς. Μπορῶ, ὅμως, νὰ πῶ ὅτι ὁ Βησσαρίων σεβόταν λιγώτερο τὴν παράδοση καὶ τὶς συνήθειες τῶν προγόνων μας; Ἡ ἐντύπωσή μου ἦταν ὅτι κ' οἱ δύο τοὺς ἔτρεφαν μέσα τοὺς τὸν ἴδιο βαθύτατο σεβασμὸ γιὰ τὴν παράδοση. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἴδια πίστη πρὸς τὸ Γένος, ὁ ἕνας φρονοῦσε ὅτι ἡ ἐνωση θέτει σὲ κίνδυνο τὸ Γένος καὶ τὶς παραδόσεις του, καὶ ὁ ἄλλος φρονοῦσε ὅτι ἡ ἐνωση, χωρὶς νὰ θίξει τὴν οὐσία τῶν παραδόσεων, θὰ ἔσωζε τὸ Γένος. Κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Γεώργιος Σχολάριος ποὺ διαδέχθηκε ἀργότερα τὸν Μάρκο τὸν Εὐγενικὸ στὴν ἡγεσία τῶν ἀνθενωτικῶν καὶ ἔγινε, ὡς πατριάρχης Γεννάδιος, ἡ σκέπη τοῦ Γένους μετὰ τὴν ἄλωση, συμφωνοῦσε, στὸ ἔτος 1437, μὲ τὸν Βησσαρίωνα, καὶ σὲ μιὰ κρίσιμη σύσκεψη ὑποστήριξε τὴν μετάβαση στὴν Ἰταλία καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἐνωση μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μόνον ἔτσι μπορούμε ν' ἀποτρέψουμε «δουλείαν ἀπαραμύθητον» καὶ «ἱερῶν ἀτιμίαν καὶ βλασφημίαν εἰς ὕψος αἰρομένην κατὰ Θεοῦ». Κι' αὐτὰ τᾶλεγε ὁ Γεώργιος Σχολάριος ποὺ στὸ βάθος μισοῦσε τοὺς Λατίνους, ἐνῶ ὁ Πλήθων ποὺ δὲ μισοῦσε διόλου τοὺς Λατίνους, καὶ ποὺ ὁ Γεώργιος Σχολάριος τὸν κατηγοροῦσε ἀργότερα ὅτι συναναστρεφόταν στὴ Φλωρεντία ἀδιάκοπα τοὺς Ἰταλοὺς, θεωροῦσε τὴν ἐνωση κακὴ καὶ ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ Γένος.

Στήν Κωνσταντινούπολη, τούς δυὸ μῆνες πού ἔμεινα ἐκεῖ, ἔβλεπα σπάνια τὸν Πλήθωνα· καὶ ὅσες φορές τὸν εἶδα, ἦταν συνοφρυωμένος καὶ μιλοῦσε λίγο. Ὡστόσο, ὅλοι μας γνωρίζαμε τὶς σκέψεις του. Ἄλλοῦ στήριζε τὴν ἀνθενωτικὴ του στάση ὁ Πλήθων, ἄλλοῦ ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, καὶ ἄλλοῦ ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ὁ «ἐν Ἑλληνικοῖς μαθήμασιν καὶ ὄριοις τῶν ἀγίων συνόδων κανῶν καὶ στάθμη ἀπαρέκβατος», ὅπως τὸν ἐχαρακτήριζε (ὅταν τὸν γνώρισα ἀργότερα ἐπὶ τῆς Λέσβου) ὁ Δούκας. Ὁ Μάρκος ἦταν ἀπόλυτα ξένος πρὸς τὴ Δύση καὶ στεκόταν μὲ φανατισμὸ στὰ δόγματα. Τὸ σχίσμα δὲ μποροῦσε, σύμφωνα μὲ τὶς πεποιθήσεις του πού ἦταν σκαλισμένες στὸ βράχο τῆς ψυχῆς του, νὰ ὑπερνικηθεῖ παρὰ μόνον ἂν ἐξαναγκαζόταν ὁ Πάπας νὰ ὑποκύψει στὴν Ἀνατολὴ καὶ νὰ δεχθεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται μόνον «ἐκ τοῦ πατρὸς» καὶ ὄχι «ἐκ τοῦ υἱοῦ», κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι δὲν ἔχει ὁ ἴδιος, ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ρώμης, τὰ πρωτεῖα τῆς Χριστιανικῆς ἀρχιερωσύνης. Ὁ Σφραντζῆς δὲν ἔδινε στὰ δόγματα παρὰ μόνον τὴν ἀξία τῆς συνήθειας πού, ἀφοῦ ἦταν συνήθεια τῶν προγόνων, δὲν ἤθελε νὰ τὴν ἀλλάξει, καὶ φοβόταν, ἄλλωστε, τὴν ἔνωση καὶ σὰν πρόκληση πρὸς τοὺς Τούρκους. Ὅσο γιὰ τὸν Πλήθωνα, αὐτὸς στὸ βάθος δὲν ἔδινε καμμιά σημασία στὰ δόγματα, ἀλλὰ πίστευε — χωρὶς διόλου ν' ἀντιπαθεῖ τοὺς Λατίνους — ὅτι δουλεῖα τῶν Ἑλλήνων εἶναι νάναι Ἕλληνες, καὶ ὅτι ἡ συνειδητοποίηση τῆς Ἑλληνικῆς — τῆς προχριστιανικῆς Ἑλληνικῆς — ἀποστολῆς, πού μόνον αὐτὴ μπορεῖ μὲ μιὰ νέα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ἐξόρμηση νὰ σώσει τὸ Γένος, ἔχει ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση τὴν ἀπόλυτη αὐτονομία τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς (ἄρα, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας) καὶ τὴ διατήρησή της μακριὰ ἀπὸ τοὺς Λατίνους (ἄρα, καὶ ἀπὸ τὸν Πάπα).

19

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἦταν ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια προσανατολισμένος στὴν ἔνωση. Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ζοῦσε ἀκόμα ὁ πατέρας του, ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος Μανουήλ, ὁ Ἰωάννης εἶχε ἐκδηλώσει τὶς ἐνωτικὲς διαθέσεις του. Ἄν, τὰ τελευταῖα χρόνια, εἶχε φανεῖ διοτακτικός, οἱ δισταγμοὶ του ἐπήγαζαν ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀνωμαλία πού ἐπικρατοῦσε ἐπὶ τὴ Δυτικὴ ἐκκλησία. Δὲν ἤξερε, μ' ἄλλα λόγια, ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσει τὴν ἔνωση μὲ τὸν Πάπα ἢ μὲ τὴ σύνοδο τῆς Βασιλείας πού εἶχε πίσω της καὶ τὸν αὐτοκράτορα Σιγισμόνδο. Ὡστόσο, ἡ ὑπομονὴ του εἶχε πιά ἐξαντληθεῖ. Οἱ δισταγμοὶ του τὸν εἶχαν ἐκνευρίσει· εἶχε πιά βαρεθεῖ τὸν διστακτικὸν ἑαυτό του, καὶ ἀπὸ ἀνυπομονησίαν κ' ἐκνευρισμὸ ἐγίνε ἀποφασιστικός. Καὶ ὅταν ἀκόμα διαψεύσθηκε ἡ βεβαίωση τοῦ Χριστο-

φόρου Γκαρραντόνι ότι οί συνοδικοί τῆς Βασιλείας εἶχαν ὅλοι προσχωρήσει στὸν Πάπα, τὸ γεγονὸς ὅτι διασπάσθηκαν καὶ ὅτι ἕνας ἀριθμὸς καρδινάλιων καὶ ἐπισκόπων ὑποτάχθηκε στὸν Πάπα, καθὼς καὶ ἡ γνώμη τοῦ πατριάρχου ποῦ ἔλεγε πάντοτε ὅτι χωρὶς τὸν Πάπα δὲν πρέπει ν' ἀποφασισθεῖ ἡ σύγκληση τῆς οἰκουμένης συνόδου, ἔκαμαν τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη νὰ πάρει τὴν ὀριστική καὶ ἀμετάκλητη ἀπόφαση νὰ ξεκινήσει γιὰ τὴν Ἰταλία. Μ' ὅλη τὴ φτώχεια ποῦ ἔδερνε τὴν αὐτοκρατορία, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤθελε νὰ ἐμφανισθεῖ στὴν Ἰταλία μὲ τὸν λαμπρότερο τρόπο. Κ' ἦταν, ἄλλωστε, ὠραῖος κι' ὁ ἴδιος. Ἦταν ὁ ὠραιότερος ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ σπουδαιότερος ἀπ' ὅλους, δὲν ἦταν ὠραῖος. Ὁ Ἰωάννης εἶχε ἕνα τέτοιο πρόσωπο καὶ μιὰ τέτοια κορμοστασιά ποῦ ἦταν ἐπόμενο νὰ ἐμπνεύσει σ' ἕναν Ἰταλὸ ζωγράφο, τὸν Μπενότσο Γκότζολι, τὴν ἰδέα νὰ φτιάξει μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ θελκτικὲς τοιχογραφίες ποῦ ἔχω ἰδεῖ στὴ ζωὴ μου. Ὁ αὐτοκράτωρ ἤξερε ὅτι ἔπρεπε νὰ μαγέψει τοὺς Λατίνους. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ πάρει μαζί του τὰ ὠραιότερα ἄλογα μὲ τὰ ὠραιότερα γκέμια, τὶς πολυτελέστερες καὶ πιὸ πολύχρωμες στολές, πολλοὺς ἀκολουθοῦντες καὶ τὰ πιὸ χτυπητὰ ἐμβλήματα καὶ στολίδια. Κ' ἔπρεπε νὰ ταξιδέψει μὲ μιὰ δική του τριήρη ποῦ νά'ναι ὠραιότερη καὶ ταχύτερη κι' ἀπὸ τὴν καπιτανικὴ τριήρη τοῦ Ἀντώνιου Κοντολμιέρε, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Πάπα. Ἐτσι ἀναγκάστηκε ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ξοδέψει τὰ περισσότερα φλουριά ποῦ τοῦ εἶχε στείλει ὁ Πάπας (ἡ διανομὴ τῶν νομισμάτων αὐτῶν προκάλεσε κάμποσες δυσάρεστες σκηνές μὲ τὸν πατριάρχη), καθὼς καὶ ὅσα νομίσματα μπορούσε νὰ βρεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀκόμα κ' ἕνα μέρος ἐκείνων ποῦ εἶχαν ἀφιερῶθεῖ στὴ βασιλικὴ μονὴ τοῦ Παντοκράτορος.

Στὰ τέλη Νοεμβρίου, δυὸ ἀκριβῶς μῆνες μετὰ τὴν ἀφίξή μου στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχαν τὰ πάντα ἐτοιμασθεῖ γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι. Στὴ Βασιλεύουσα, τὴν οὐσιαστικὰ ἀποκλεισμένη, θάμενε ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ αὐτοκράτορος ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος. Πλάϊ του θάμενε κι' ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς. Τὸν δεσπότη Δημήτριο θὰ τὸν ἔπαιρνε ὁ αὐτοκράτωρ μαζί του. Ἄν καὶ ἤξερε ὅτι θὰ τοῦ δημιουργοῦσε κ' ἐκεῖ πράγματα, τὸν θεωροῦσε ὁ Ἰωάννης — ὅπως μοῦ ἔλεγε ἐμπιστευτικὰ ὁ Σφραντζῆς — λιγώτερο ἐπικίνδυνο στὴν Ἰταλία παρὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου μπορούσε νὰ συνεννοηθεῖ καὶ μ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν Μουράτ γιὰ νὰ ὑπονομεύσει τὴν αὐτοκρατορία.

Τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη ἀποφασίσθηκε νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν στὸ κρίσιμο αὐτὸ ταξίδι οἱ σοφώτεροι λαϊκοί, οἱ σημαντικώτεροι ἀξιωματοῦχοι τοῦ Παλατίου καὶ τῆς Μεγάλης

Ἐκκλησίας, ὅπως φυσικὰ καὶ μέγας ἀριθμὸς μητροπολιτῶν καὶ ἀντιπροσώπων τῶν μεγάλων καὶ σπουδαιότερων μονῶν. Ἔτσι, θ' ἀκολουθοῦσαν ὁ φιλόσοφος Πλήθων, ὁ Γεώργιος Σχολάριος, καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμιρούτζης πού εἶχε φθάσει ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα. Θ' ἀκολουθοῦσαν, ἐπίσης, σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐξωκατάκηλοι ἄρχοντες τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Σύλβεστρος Συρόπουλος, ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Μιχαὴλ Βαλσαμών, ὁ μέγας σκευοφύλαξ Θεόδωρος Ξανθόπουλος καὶ ὁ πρωτέδικος Γεώργιος Καππάδος, καθὼς καὶ ὁ νομοφύλαξ Ἰωάννης Εὐγενικός. Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς μητροπολίτες πού θ' ἀκολουθοῦσαν τὸν πατριάρχη θάταν ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Κυζίκου Μητροφάνης πού ἔγινε ἀργότερα πατριάρχης, ὁ Τραπεζοῦντος Δωρόθεος, καὶ οἱ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, Σάρδεων Διονύσιος καὶ Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος Μελισσηνὸς ἢ Μάμματος ἐξουσιοδοτήθηκαν ν' ἀντιπροσωπεύσουν καὶ τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας. Θ' ἀκολουθοῦσαν, ἐπίσης, τὸν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχη σεβάσμιοι ἡγούμενοι κι' αὐτοῦ τοῦ Ἀγίου Ὄρους. Ὁ Βησσαρίων εἶχε φροντίσει νὰ μαι κ' ἐγὼ στὴν ἀκολουθία τοῦ πατριάρχου.

20

Ὅσο πλησίαζε ἡ μέρα πού θὰ φεύγαμε, ἡ συγκίνηση στὴν Κωνσταντινούπολη γινόταν ὅλο καὶ πιὸ μεγάλη. Τὰ πνεύματα ἦταν πολὺ ταραγμένα. Ὡστόσο, ἡ ταραχὴ πού εἶχε κυριεύσει ὅλους, δὲν ἦταν διόλου ἐπαναστατικὴ· κι' ὅσοι ἀκόμα ἐκάκιζαν τὸν αὐτοκράτορα, δὲν εἶχαν καμμιάν ἐχθρική διάθεση ἀπέναντί του. Τὸ γεγονός, ἄλλωστε, ὅτι θ' ἄφηνε ἀναπληρωτὴ στὴν ἄσκηση τῶν βασιλικῶν καθηκόντων τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο, τοὺς εἶχε ὅλους ἱκανοποιήσει. Ἡ φήμη τοῦ «δεινοῦ μαχητοῦ» εἶχε φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ὅλοι ἤξεραν ὅτι, ἂν θὰ πλησίαζε μιὰ μέρα ὁ κίνδυνος, θὰ προχωροῦσε ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος νὰ τὸν προὔπαντήσει. Ὡστόσο, ἡ ταραχὴ — ταραχὴ περισσότερο τῶν νεύρων παρά τῶν πνευμάτων — ἦταν μεγάλη, γιατί κανένας δὲν ἤξερε τί μπορούσε νὰ σημάνει ἡ μετακίνηση αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ πατριάρχου καὶ τόσων λαϊκῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων πού ἔμοιαζε σὰ μετοικεσία. Οἱ ἐλπίδες καὶ οἱ ἀνησυχίες διασταυρώνονταν μέσ' στὴν ψυχὴ τῶν κατοίκων τῆς Βασιλεύουσας μ' ἕναν τρόπο πού προκαλοῦσε μιὰ βαθύτατη σύγχυση κ' ἕναν παθολογικὸν ἐκνευρισμό. Ὁ πατριάρχης ἔπαιρνε μαζί του τὰ πιὸ λαμπρὰ καὶ πιὸ ἱερὰ σκεύη τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ πλῆθος ἐξαπτέρυγα καὶ ὅ,τι ἄλλο μπορούσε νὰ προκαλέσει στοὺς Λατίνους ἐκπληξὴ καὶ θαυμασμό. Ὁ λαός, βλέποντας ν'

ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆ Μεγάλη Ἐκκλησία τὰ πιὸ ἱερά ἀντικείμενα, σταυροκοπιόταν κ' ἔτρεμε. Τί χρειάζονταν ὅλ' αὐτὰ στὴν ξενιτιά, στὴ μισητὴ χώρα τῶν Λατίνων ποὺ εἶχαν ἄλλοτε λεηλατήσει οἱ ἴδιοι τοὺς ναοὺς καὶ τὰ παλάτια στὴν Κωνσταντινούπολη; Ὁ λαὸς εἶχε σκοτεινὰ αἰσθήματα καὶ προαισθήματα μέσα του. Καὶ οἱ καλόγεροι μὲ τὸν διεισδυτικὸ τους ψίθυρο καὶ τὸ βαρυσήμαντο θλιβερὸ ὕφος τους φρόντιζαν νὰ κάνουν ἀκόμα σκοτεινότερα τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ.

Ὁ Βησσαρίων, ἂν καὶ ἤξερε ὅτι ὅλα εἶναι δύσκολα, ἦταν τὶς τελευταῖες μέρες πολὺ γαλήνιος. Ἦξερε ὅτι θὰ γινόταν, γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Γένους, ὅ,τι περισσότερο μπορούσε νὰ γίνεῖ. Ὁ Πλήθων σὴν ποτέ μου δὲν εἶχα ἰδεῖ τόσο σιωπηλό. Κι' ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, γενναῖος ὅπως κι' ὁ αὐθέντης του Κωνσταντῖνος, μοῦ εἶπε, ἀποχαιρετώντας με, ὅτι καὶ ἡ «κακὴ τύχη» εἶναι στὴν ἱστορία τοῦ Γένους θέλημα τοῦ Θεοῦ.

21

Στὶς 27 Νοεμβρίου τοῦ σωτήριου ἔτους 1437 ξεκινήσαμε γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι μὲ προορισμὸ τὴ Βενετία. Τὴν ὥρα ποὺ ἔβγαινε ὁ ἥλιος, ἡ βασιλικὴ τριήρης ἄρχισε νὰ διαπλέει τὸ Χρυσοῦν Κέρας. Καὶ τὰ βενετικὰ κάτεργα ἀκολουθοῦσαν. Στὸ πρῶτο — στὴν καπιτανικὴ τριήρη τοῦ Ἀντώνιου Κοντολμιέρε — εἶχαμε ἐπιβιβασθεῖ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ Βησσαρίων, ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ ἄλλοι μητροπολίτες, ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος καὶ ἄλλοι ὀφφικιάλιοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ Λατῖνος ἐπίσκοπος Κορώνης Χριστοφόρος Γκαραντόνι, κάμποσοι διάκονοι καὶ γραμματεῖς, καθὼς κ' ἐγώ. Ἐμεῖς ὅλοι, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν πατριάρχη, εἶχαμε μπεῖ καὶ κλεισθεῖ στὸ κάτεργο τρεῖς μέρες πρὶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κυριακάτικο πρωῖνὸ τῆς 24ης Νοεμβρίου. Καὶ ἡ ἐπιβίβαση ἡ δική μας δὲν ἔγινε ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἀποβάθρα τῶν Βλαχερνῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα μικρὸ λιμάνι ποὺ εἶναι λίγο πιὸ πάνω, πλάϊ στὴν πύλη τοῦ Κυνηγοῦ, ἐκεῖ ποὺ τὸ θαλάσσιο τεῖχος πᾶει νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ χερσαῖο. Ἔτσι στριμωχθήκαμε μέσα στὸ κάτεργο — τὰ καταλύματα, ἀκόμα κ' ἐκεῖνο ποὺ δόθηκε στὸν πατριάρχη, ἦταν στενὰ καὶ σκοτεινὰ — τρεῖς μέρες πρὶν σηκώσουμε ἄγκυρα. Ὅσο γιὰ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἀκολουθία του μπῆκε καὶ τακτοποιήθηκε στὴ βασιλικὴ τριήρη μιάμιση μέρα ἀργότερα. Καὶ τὴ στιγμὴ ποὺ ἐπιβιβαζόταν ὁ αὐτοκράτωρ, «εὐθύς πάλιν σεισμὸς μέγας ἐγένετο, σύμβολον δεύτερον θεομηνίας», ὅπως προσπαθοῦσε νὰ μᾶς κάμει νὰ πιστέψουμε ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος. Ἐγὼ δὲν τὸν ἄκουσα τὸ σεισμό. Ἀφοῦ ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης τὸλεγε καὶ τὸ ξανάλεγε, οἱ περισσότεροι πίστεψαν ὅτι τὸν ἄκουσαν.

Όταν, δυὸ μῆνες πρὶν, εἶχα μπεῖ στὸ Χρυσοῦν Κέρασ, στὸν παράξενο καὶ μαγευτικὸ αὐτὸν κόλπο ποὺ μοιάζει μὲ κέρατο ἐλαφίνας καὶ ποὺ τὸ ὠραῖο του στόμιο χωρίζει τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ Γαλατᾶ, δὲν ἤξερα τί νὰ πρωτοκοιτάξω, σὲ ποιὲς ἀποβάθρες, σὲ ποιὲς πύλες καὶ σὲ ποιά κτίσματα νὰ σταματήσω τὴ ματιά μου. Τώρα ποὺ ἔβγαινα ἀπὸ τὸν Κεράτιο κόλπο, χωρὶς νὰ ξέρω ἂν θὰ εἶχα ποτέ μου πιά τὴν τύχη νὰ τὸν διασχίσω ξανά, τὰ μάτια μου — ἀφοῦ ἔμειναν κάμποση ὥρα προσκολλημένα στὴν περιοχὴ τῶν Βλαχερνῶν — ἀναζήτησαν ὕστερα, πίσω ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ τὰ διάφορα ἄλλα κτίσματα, τὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τὴν ὠραία καὶ χλωμὴ σελήνη τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ δίχως αὐτὴν δὲ θὰ ξέραμε ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι ὁ ἥλιος τῆς. Ναί, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι εἶναι τὸ χλωμὸ φῶς τῆς σελήνης ποὺ χαϊδεύει τὴ μνήμη καὶ τὰ σώματα αὐτοκρατόρων ποὺ, ἀφοῦ βασανίσθηκαν καὶ βασάνισαν ἄλλους, βρῆκαν ἐκεῖ, κάτω ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ψηφιδωτὰ τοῦ κόσμου, τόπο σιωπῆς καὶ γαλήνης γιὰ ν' ἀναπαυθοῦν γιὰ πάντα. Όταν ἀντίκρυσά τὸν Ἅγιο Μάρκο τῆς Βενετίας, ἔνωσα μεγάλη ὑπερηφάνεια διαπιστώνοντας ὅτι ἡ πιὸ πλούσια καὶ πιὸ ἰσχυρὴ ναυτικὴ πόλη τοῦ κόσμου, χτίζοντας τὸν ὠραιότερο καὶ μεγαλύτερο ναὸ τῆς, χρειάστηκε ν' ἀντιγράψει τὸ Ἑλληνικὸ σχέδιο τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐριξα λοιπὸν τὴν τελευταία ματιά στὴν ἀγαπημένη μου χλωμὴ σελήνη ποὺ εἶχε τὴ δύναμη νὰ φωτίζει τὶς πιὸ σκοτεινὲς νύχτες τῆς αὐτοκρατορίας, κ' ἓνα φοβερὸ προαίσθημα ἐκυρίευσε τὴν ψυχὴ μου. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη κάποιος μέσα μου μοῦ μαρτύρησε τὸ μέλλον, καὶ μοῦ εἶπε ὅτι τὴ μεγαλύτερη ἀπ' ὅλες τὶς νύχτες τοῦ Γένους δὲ θὰ ἐπιτρέψει ὁ κατακτητὴς νὰ τὴ φωτίσει, γιὰ πολλοὺς μῆνες, ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Κάποιος μέσα μου μοῦ εἶπε ὅτι, ἐνῶ ἡ Ἁγία Σοφία θὰ μείνει γιὰ πάντα ὀρθή, ἀλλὰ θὰ ὑποκύψει στὸν προφήτη τῶν ἀσεβῶν, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι δὲ θὰ γίνουν ποτὲ τέμενος τοῦ Μωάμεθ καί, ὅταν θὰ κινδυνεύσουν νὰ γίνουν, θὰ γκρεμιστοῦν.

22

Τὴν ὥρα ποὺ τὸ καπιτανικὸ κάτεργο ἔβγαινε ἀπὸ τὸν Κεράτιο κόλπο, τὴ ματιά μου ποὺ θάπρεπε νὰ τὴν αἰχμαλωτίσει ἡ Ἁγία Σοφία τὴν τράβηξε ἡ ἀκτὴ τῆς Βιθυνίας. Καὶ δὲν τὴν τράβηξε κοντά τῆς ἡ ἴδια ἡ ἀκτὴ· τὴν τράβηξαν τὰ νησιὰ ποὺ βρίσκονται μπροστά τῆς, τὰ Πριγκιπόννησα, ἡ Πρώτη, ἡ Πρίγκιπος, ἡ Χάλκη. Ἡ ματιά μου τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἔγινε ἡ ματιά τῆς μνήμης. Καὶ εἶδα μπροστά μου — δηλαδὴ πέρα, μακριὰ — τὰ κελλιά τῶν μοναστηριῶν ὅπου τόσοι μεγάλοι τοῦ κόσμου τούτου καὶ τόσες μεγάλες

καὶ ὑπερήφανες βασίλισσες πλήρωσαν ἀκριβὰ τ' ἀμαρτήματά τους ἢ τὶς ἀμαρτίες ἄλλων. Ἄλλοι μὲ βγαλμένα μάτια, καὶ ἄλλοι μὲ σῶα τὰ μάτια τοῦ σώματος ἀλλὰ μὲ τυφλὴ τὴν ψυχὴ, ἄλλοι μὲ κομμένες μύτες καὶ γλῶσσες — τί δίκιο εἶχε ὁ Πλήθων ποὺ καταδίκασε ὡς ἀπαράδεκτη καὶ βάρβαρη ποινὴ τοὺς ἀκρωτηριασμούς! — καὶ ἄλλοι μὲ ἀκέραιο τὸ σῶμα ἀλλὰ μὲ σπασμένο τὸ πνεῦμα, ἀμέτρητοι εἶν' ἐκεῖνοι ποὺ πέρασαν ἐκεῖ, στὰ μοναστήρια τῶν μαγευτικῶν αὐτῶν νήσων, τὶς τελευταῖες ἀτέλειωτες ὥρες τους ἢ ἔστω κάποιες ἀπὸ τὶς βαρεῖες νύχτες τῆς ζωῆς τους. Ἐκεῖ πέρασε ὥρες φοβερές — ὥρες τύψεων ἢ ἀλαζονικοῦ πόνου — ἢ αἰνιγματικὴ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία ποῦ, ἂν καὶ τύφλωσε τὸν γιό της, εἶναι γιὰ τὸν Θεοφάνη τὸν Ὁμολογητὴ ἢ «σοφὴ καὶ θεοφιλὴς Εἰρήνη»· ὅταν ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Νικηφόρος, ὁ «παμφάγος», ποὺ τὸ κρανίον του τὸ ἐχρησιμοποίησε ἀργότερα ὁ Κροῦμμος ὡς κύπελλο, μπῆκε στὸ δωμάτιο ὅπου εἶχε κρατηθεῖ ἡ Εἰρήνη φυλακισμένη, ἡ ὑπερήφανη βασίλισσα, «καίπερ ὀφείλουσα τῷ τῆς ἀθρόας μεταβολῆς πάθει συνέχεσθαι, ὡς ἄτε γύναιον οὔσα, ἔφη γενναίῳ καὶ συνετῷ φρονήματι πρὸς τὸν χθὲς μὲν δοῦλον καὶ ἐπίορκον, σήμερον δὲ μοχθηρὸν ἀνασειστὴν καὶ ἀναιδῆ τύραννον: Ἐγὼ μὲν, ὦ ἄνθρωπε, Θεὸν ἠγοῦμαι τὸν πρὶν ὀρφανευθεῖσαν ὑψώσαντά με, καὶ ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας ἀναξίαν οὔσαν ἀναβιβάσαντά με, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς καθαιρέσεως ἐμαυτῇ προσάπτω καὶ τοῖς ἐμοῖς ἀμαρτήμασιν. Ἐν πᾶσι δὲ καὶ κατὰ πάντα τρόπον εἶη τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου εὐλογημένον...». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια περιγράφει τὴ σκηνὴ ὁ Θεοφάνης. Τὸ μόνο ποὺ ζήτησε ἡ Εἰρήνη ἦταν νὰ τὴν ἀφήσει ὁ Νικηφόρος νὰ μπεῖ σὲ μοναστήρι· κ' ἐκεῖνος «ἐξώρισεν αὐτὴν ἐν τῇ νήσῳ τῆς Πριγκίπου, ἐν τῇ μονῇ ἦν αὐτὴ ὠκοδόμησεν». Ὡστόσο, δὲν πέθανε ἐκεῖ· ἀπὸ τῆ νήσο Πρίγκιπο τὴν πῆγαν ἐργότερα στὴ Λέσβο, ὅπου κ' ἐκλείσε ὁ Θεὸς τὰ μάτια της. Στὴν ἴδια πιθανώτατα νήσο, τὴν Πρίγκηπο, καὶ στὸ ἴδιο ἴσως μοναστήρι, μπορεῖ νὰ διασταυρώθηκαν τὰ βήματα τῆς Εἰρήνης, πρὶν φύγει γιὰ τὴ Λέσβο, μὲ τὰ φοβισμένα βήματα τῆς μικρούλας ἐγγονῆς της Εὐφροσύνης (τῆς κόρης τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ ἡ μητέρα του Εἰρήνη τοῦβγαλε τὰ μάτια)· ἡ ἀπαλὴ Εὐφροσύνη ποὺ ἀνατράφηκε ὡς μοναχὴ καὶ ποὺ τὴν πῆρε ἀπὸ τὸ μοναστήρι ὁ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς γιὰ νὰ τὴν κάμει αὐτοκράτειρα καὶ γιὰ νὰ γεννήσει τὸν Θεόφιλο, ξαναγύρισε γρήγορα — αὐτὴ πιά τῇ φορᾶ «ἐκουσίως κατελθοῦσα τοῦ παλατίου», ὅπως μᾶς λέει Λέων ὁ Γραμματικὸς — στὸ ἴδιο ἢ σ' ἄλλο μοναστήρι. Ἐκεῖ, σ' ἓνα μοναστήρι τῶν Πριγκιποννήσων, ὑποδέχθηκε ὁ «μεγαλόψυχος» καὶ «ἀφιλάργυρος» (ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Θεοφάνης) αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Ραγκαβέ, στὸ ἔτος 813 ὡς μονα-

χὸς Ἀθανάσιος, τὰ δυὸ τέκνα του, τὸν συμβασιλέα Θεοφύλακτο καὶ τὸν Νικήτα πού ὁ Λέων ὁ Ἀρμένιος «ἐξευνούχισεν κουρεύσας αὐτὰ» (ὅπως λέει ἓνας ἀνώνυμος χρονογράφος), καὶ ἐκεῖ κατάφερε, ὕστερ' ἀπὸ τόσα πλήγματα, νὰ ζήσει ἄλλα εἰκοσιεφτά χρόνια, ἀγνοημένος ἀπ' ὅλους, ἀλλὰ καὶ ἀγνοώντας ὁ ἴδιος τὰ ὅσα διαδραματίζονταν στὴ Βασιλεύουσα. Ἐκεῖ, στὸ ἔτος 944, ὁ ὑπερήφανος στρατηγὸς καὶ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς πού παραμέρισε ὕπουλα τὸ νεαρὸ γαμπρὸ του καὶ νόμιμο διάδοχο τοῦ θρόνου Κωνσταντῖνο τὸν Πορφυρογέννητο, μεταφέρθηκε μιὰ μέρα, δεμένος χειροπόδαρα, ἀπὸ τὸν ἴδιο του τὸν γιό, τὸν Στέφανο, πού βιαζόταν νὰ προαχθεῖ ἀπὸ συμβασιλεὺς σὲ πρῶτον αὐτοκράτορα. Καὶ ἐκεῖ, πέντε ἑβδομάδες ἀργότερα, ἔστειλε ὁ σοφὸς Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος τοὺς δυὸ ἀπιστοὺς κουνιάδους του, τὸν Στέφανο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο, κουρεμένους πιά κι' αὐτοὺς καὶ κουκουλωμένους μέσα σὲ ράσα, γιὰ ν' ἀποχαιρετήσουν τὸν πατέρα τους, πρὶν σταλοῦν σ' ἄλλα μοναστήρια, καὶ γιὰ νὰ τοῦ ζητήσουν συγγνώμη πού τὸν εἶχαν ἐκθρονίσει. Καὶ μιὰ μέρα συγκέντρωσε ἐκεῖ μέσα ὁ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς τριακόσιους μοναχοὺς γιὰ νὰ ἐξομολογηθεῖ τ' ἁμαρτήματά του καὶ γιὰ νὰ βάλει ἓνα ἀγοράκι νὰ μαστιγώσει τὸ μισόγυμνο κορμί του μπροστὰ σ' ὅλους. Ναι, ἐκεῖ — στὰ μοναστήρια τῶν Πριγκιπωννήσων — ἀκούστηκαν οἱ στεναγμοὶ καὶ οἱ θρήνοι μεγάλων ἁμαρτωλῶν, ἀλλὰ καὶ μεγάλων ἀθῶων. Ἀκόμα καὶ τὴ Ζωή, τὴ φοβερὴ αὐτὴ κόρη τῶν Μακεδόνων πού εἶχε κλείσει τὴν ἀδελφὴ της Θεοδώρα σὲ μοναστήρι, τὴν ἔστειλε ἐκεῖ ὁ θετὸς της γιὸς Μιχαὴλ ὁ Καλαφάτης, κ' ἔδωσε τὴν ἐντολὴ νὰ τῆς ξυρίσουν τὴ γεροντικὴ καὶ ἐρωτόληπτη κεφαλὴ της. Ὡστόσο, ἡ Ζωὴ ἔμεινε κλεισμένη ἐκεῖ μονάχα λίγους μῆνες· ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε — τότε ἀκριβῶς σημειώθηκε τὸ «μέγα καὶ δημοσιώτατον μυστήριον» πού περιγράφει ὁ Ψελλός —, καὶ ἡ Ζωὴ ξαναγύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη, δέχθηκε νὰ συμβασιλεύσει μὲ τὴν ἀδελφὴ της Θεοδώρα, καὶ σὲ λίγους μῆνες ξαναπαντρεύτηκε, ἀνεβάζοντας στὸ θρόνο πλάϊ της τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Μονομάχο. Καὶ ἐνῶ ἡ ἁμαρτωλὴ Ζωὴ δὲν ἔμεινε κλεισμένη στὸ μοναστήρι παρὰ μόνο γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὸ θρόνο, ὁ γενναῖος καὶ τραγικὸς Ρωμανὸς ὁ Διογένης, ὁ ἡττημένος τοῦ Μαντζικέρτ, ρίχτηκε ἐκεῖ μέσα — σ' ἓνα ἀπὸ τὰ μοναστήρια τῶν Πριγκιπωννήσων — μὲ βγαλμένα τὰ μάτια· ἐκεῖ δέχθηκε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ σοφοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ πού τὸν ἐμακάριζε γιὰ τὸ φοβερὸ κακὸ πού τοῦ ἔγινε, κ' ἐκεῖ πῆγε, γιὰ νὰ σκύψει ἐπάνω του καὶ νὰ τοῦ κλείσει τὰ τυφλὰ καὶ ἀνύπαρκτα μάτια, ἡ ἀνεκδιήγητη γυναίκα του πού εἶχε συμβάλει ἡ ἴδια, μαζί μὲ τὸν

Μιχαήλ Ψελλό, στήν προδοσία πού τοῦ στοίχισε τὸ θρόνο καὶ τὸ φῶς.

Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θυμήθηκα, κοιτάζοντας πέρα, πρὸς τίς ἀκτὲς τῆς Βιθυνίας. Στὸ ωραιότερο ἀπὸ τὰ Πριγκιπόννησα, λίγο προτοῦ ξεκινήσουμε γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι, ἔχτισε ἡ ωραία μας δέσποινα, ἡ κυρία Μαρία ἡ ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος, μιὰν ὁμορφὴ ἐκκλησιά, ἀφιερώνοντάς την στήν Παναγία. Ἀφοσιωμένη στὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη, ἡ Μαρία Κομνηνὴ ἔχτισε τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ στῆ Χάλκη γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν εὐγνωμοσύνη της στῆ Θεοτόκο γιὰ τὴ συζυγικὴ της εὐτυχία πού, μολονότι δὲν τῆς δόθηκε ἡ χάρη νὰ κάμει παιδιὰ, ἦταν μεγάλη. Ὅταν γύρισε ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπὸ τὴν Ἰταλία, δὲ βρῆκε πιά ζωντανὴ τὴν ωραία καὶ ἐνάρετη δέσποινα. Ἡ Θεοτόκος θεώρησε, ἴσως, ὑπέρμετρη τὴν ἐπίγεια εὐτυχία της καὶ φρόντισε νὰ τὴν πάρει κοντά της γιὰ νὰ τὴν προφυλάξει ἀπὸ βέβαιες πιά ἀπογοητεύσεις.

23

Στὴν Προποντίδα μᾶς βρῆκε γιὰ λίγες ὥρες φουρτούνα δυνατὴ. Ὁ πατριάρχης, γέρος καὶ ἀνήμπορος, ἄρχισε ἀπὸ τὴν πρώτη νύχτα τοῦ ταξιδιοῦ νὰ στενοχωριέται καὶ νὰ γκρινιάζει. «Ὡς δὲ εἰς τὴν Μάδυτον ἐφθάσαμεν» — θὰ χρησιμοποιήσω ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ ταξιδιοῦ πού μοῦ διάβασε ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος στὴν Ἰταλία — «παρεκρούσατο ὁ βασιλεὺς τὴν συμβουλήν τῶν εἰπόντων ἀπελθεῖν εἰς τὴν Τένεδον. Ἦν γὰρ καὶ ὁ καιρὸς εὐφορος, καὶ τὸ ἐξῆς τῆς ἡμέρας ἱκανὸν πρὸς τὸ φθάσαι. Ὁ δὲ ἔστη ἐν τῇ Μαδύτῳ, καὶ μετ' ὀλίγον σεισμὸς αὐθις ἐγένετο μέγας, ὡς καὶ ἐν τῷ κατέργῳ ἀριδῆλως γνωρισθῆναι πᾶσιν ἡμῖν. Καὶ ὡς τρίτην θεομηνίαν τοῦτο ἐτεκμηράμεθα. Ὁ δὲ πατριάρχης ἠθέλησεν ἐξελθεῖν, καὶ μεῖναι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, καὶ διεμηνύσατο τοῦτο τῷ βασιλεῖ. Ὁ δὲ ἔφη, προσμεινάτω μικρόν, καὶ ἐκβήσεται, εἰ δεήσει. Τῶν ναυτικῶν δ' ἐξελθόντων ὑδρεύσασθαι, πρὶν πληρῶσαι τὰς ὑδρίας αὐτῶν, κατέδραμον αὐτῶν οἱ Ἀγαρηνοί. Οὕς ἰδόντες οἱ ναυτικοί, καταλιπόντες τὰς ὑδρίας αὐτῶν δρόμῳ πολλῷ διὰ τῶν λέμβων εἰς τὰς ναῦς κατέφυγον. Εἶτα πέμψαντες καλοὺς ἀνθρώπους ἐζήτησαν ὕδωρ, ἢ κἂν κενὰς λαβεῖν τὰς ὑδρίας. Οἱ δὲ πρὸς οὐδέτερον ἐνέδιδον. Παρασκευαζομένων ἀπὸ τῶν νηῶν πρὸς πόλεμον, ὁ βασιλεὺς διεκώλυσεν αὐτούς, καὶ πέμψας ἄρχοντα εἰς τὸν Σούσαπιν, ἐδεξιώσατο αὐτὸν λόγοις τε καὶ φιλοτιμίᾳ, καὶ οὕτως ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐνδοσιν ὑδρεύσασθαι. Τότε δ' ἐπελάθετο καὶ ὁ πατριάρχης τῆς ἐπὶ ξηρᾶς ἀναπαύσεως. Διευκτερεύσαμεν οὖν ἐκεῖσε, καὶ περιστοίχισεν ἡμᾶς πλῆθος τῆς βαρβάρου στρατιᾶς ἐκ τῆς ἡϊόνος, πυρὰς ἀνάπτον καὶ ἀλαλάζον τὴν νύχθ' ὄλην, ἡμέρας δ' ἐπιφωσκούσης, αἱ μὲν ἄλλαι τριήρεις ἀπέπλεον ἄρασαι,

τὴν δὲ τοῦ πατριάρχου οὐκ εἶων οἱ βάρβαροι λῦσαι τὸ πρυμνήσιον». Στὸ τέλος, ὑποχώρησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ μᾶς ἄφησαν ν' ἀποπλεύσουμε.

Δεύτερος σταθμὸς μας ἦταν ἡ Λῆμνος, τὸ λιμάνι τοῦ Μύδρου ὅπου μείναμε δυὸ μέρες, καὶ τρίτος σταθμὸς ὁ Εὐριπος. Ἀπὸ κεῖ — «τῆς βασιλικῆς νηὸς ἱκανὸν διάστημα προηγουμένης αἰεὶ καὶ ἰπταμένης οἶονεὶ τὰ πελάγη» — προχωρήσαμε πρὸς τὴν Πελοπόννησο. «Ὁ βασιλεὺς ἰδὼν τραχυνομένην τὴν θάλασσαν, καὶ τὸ πνεῦμα φερόμενον βιαιότερον, στήναι πῆ δεῖν ἐκεκρίνει. Ἔστη τοίνυν ἐν τῇ καλουμένῃ Γαδουρονήσῳ, καὶ προσέμεινεν ἐκεῖσε, μέχρις ἂν ῥᾶον τὸ πνεῦμα ἐγένετο, μὴ εἰδόντων τῶν μετ' αὐτοῦ τῖσιν ἄρα καὶ περιέπεσον... Ἐν δὲ γε τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἦσαν δύο κάτεργα Κατελανικὰ καὶ γαλιῶται δύο, ἀπὸ ἑτέρου μέρους, καὶ οἱ μὲν τοῦ βασιλέως οὐτ' εἶδον οὔτε ἔγνωσαν τί περὶ τούτων. Οἱ δὲ Κατελανοί, καὶ εἶδον τὸ κάτεργον καὶ ἔγνωσαν ὅπως ἐντὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς. Καὶ ἐβουλεύσαντο ὅπως κατ' αὐτοῦ ὀρμήσωσιν. Ἐτι γοῦν νυκτερινῆς σκοτίας οὔσης ὠπλίζοντο. Καὶ διαυγαζούσης ἡμέρας ἠτοιμάσθησαν, καὶ πρὸς τὸ ἐκπλεῦσαι ἤδη κατ' αὐτοῦ ἠγωνίζοντο. Ἄλλ' ἔτι τούτων ἐν τούτοις ὄντων μετεβουλεύσατό τις καὶ εἶπε, δεῖ ἡμᾶς σκέψασθαι καλῶς περὶ οὗ ἐγχειροῦμεν. Ἴδου γὰρ ὁ βασιλεὺς αὐθέντης ἐστὶ μέγας, καὶ πᾶν ἰσχυρὸν ὄπλον, καίπερ ἀνδρεῖος ὀπλίτης μετ' αὐτοῦ ἔσται, καὶ τὸ κάτεργον αὐτοῦ ἱκανὸν φανεῖται τρισὶν ἀντιπαρατάξασθαι. Εἰ γοῦν ἐπιχειρήσομεν κατ' αὐτοῦ καὶ ἀποτύχωμεν, ἀτιμία καὶ ζημία ἡμῖν ἐπακολουθήσει, καὶ εἰς κακὸν ἡμῖν ἀποβήσεται, διὸ βέλτιόν μοι δοκεῖ παύσασθαι τοῦ ἐγχειρήματος. Τούτοις πεισθέντες τοῖς λόγοις ἐπαύσαντο τότε, ἦν ἄρα βοήθεια Θεοῦ...». Καὶ πῶς τὰ μάθαμε ἡμεῖς ὅλ' αὐτά; «Ταῦτα δὲ ἡμεῖς ἀκριβῶς ἐμάθομεν, μετὰ χρόνου παραδρομὴν ἐν τῇ Φλωρεντία παρὰ τινος ἐπιεικοῦς ἀνθρώπου Ῥοδίου, τότε μὲν ὑπὸ τῶν Κατελάνων κατεχομένου, μετὰ δὲ ταῦτα φυγόντος, κἀκεῖσε εὐρεθέντος μεθ' ἡμῶν».

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἀποβιβάσθηκε στὶς ἀκτὲς τῆς Πελοποννήσου γιὰ νάχει τὴν εὐκαιρία, διασχίζοντας καβάλλα τὴν Ἀρκαδία καὶ τὴ Μεσσηνία, νὰ συναναστραφεῖ κάμποσες μέρες τοὺς ἀδελφούς του Θεόδωρο καὶ Θωμᾶ. Ἡ βασιλικὴ τριήρης καὶ τὰ δικά μας κάτεργα ἔκαμαν τὸ γύρο τῆς Πελοποννήσου. Ἐμεῖς ἀποβιβάσθηκαμε στὴ Μεθώνη, ἐνῶ ἡ βασιλικὴ τριήρης παράλαβε τὸν αὐτοκράτορα στὸ Ναυαρίνο. Στὴ Μεθώνη ἔγινε στὸν πατριάρχη καλὴ ὑποδοχὴ. «Ἦλθεν οὖν ἐκεῖ καὶ ὁ τῶν Ῥωμαίων ἐπίσκοπος, καὶ ἕτεροι πολλοί, προσεκύνησαν τὸν πατριάρχη. Προσῆλθε δὲ αὐτῷ μετὰ τιμῆς καὶ ὁ Καστελλάνος, μετὰ καὶ ἑτέρων

ἀρχόντων Λατίνων... Ὁ δὲ Μεθώνης προσκυνήσας τὸν πατριάρχην ὑπέστρεψε, καὶ συναθροίσας πάντας τοὺς ἱερεῖς, καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας λαβὼν, ἦλθεν εἰσαγαγεῖν τὸν πατριάρχην μετὰ λιτῆς... Τὸ δὲ κατάλυμα, εἰς ὃ ἀπήγαγον τὸν πατριάρχην, ἦν ἀνώγειον παλαιότερον, ὅπερ ἔλεγον εἶναι τῆς ἐπισκοπῆς, ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων ἀοίκητον πᾶν κατεργαζόμενον καὶ ἀκαλλώπιστον. Δίχα φραγμοῦ τὸ κατώγειον αὐτοῦ καὶ χοίρων ἐνδιαίτημα ἦν δὲ ἐκεῖσε κλίνη μία, καὶ ἐπ' αὐτῆς» (ἔπε-) «πίλωτο προσκεφάλαιον, ἴσως διὰ τὸν πατριάρχην, ἐρρύπτωμένον λίαν καὶ πενιχρόν. Ἐν τούτῳ οὖν εἰσελθόντες ἡμεῖς, καὶ μὴδε καθίσει εὐρόντες ἐξήλθομεν. Ὁ δὲ πατριάρχης λίαν ἀηδῶς ἀριστήσας ἐν αὐτῷ ὡς μηδεμίαν ἀνάπαυσιν εὐράμενος, καὶ ὑπὸ τοῦ τῶν χοίρων γρυλισμοῦ διοχλούμενος, διεμηνύσατο καὶ ὠνείδισε τὸν Χριστοφόρον» (δηλαδὴ τὸν ἐπίσκοπο Κορώνης Χριστοφόρο Γκαραντόνι πού ὡς λεγάτος τοῦ Πάπα ταξίδευε μαζί μας) «περὶ τούτου. Εἶτα ἀπήτησεν εἰς τὸ τοῦ καστελλάνου παλάτιον ἀπελθεῖν. Ἦκουσε γάρ, εἶναι αὐτὸ μέγα καὶ περιφανές. Ὁ δὲ Χριστοφόρος ἐλθὼν κατέπεισε τὸν καστελλάνον, καὶ ἐδέξατο τὸν πατριάρχην εἰς τὸ παλάτιον... Ἐτελέσαμεν δὲ ἐκεῖ καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Χριστοῦ γέννων περιφανῶς, ἐπεὶ καὶ μεγάλη ἦν ἡ οἰκία, καὶ προσέμεινε εἰς αὐτὴν ὁ πατριάρχης ἡμέρας ιγ'».

Ὁ ἐπόμενος σταθμὸς μας ἦταν ἡ Κεφαλληνία. Ὄταν θελήσαμε νὰ τὴν ἐγκαταλείψουμε, μιὰ φοβερὴ τρικυμία, πού ἔκαμε σχεδὸν ὅλους νὰ χάσουμε τίς αἰσθήσεις μας, μᾶς ἀνάγκασε νὰ γυρίσουμε πίσω καὶ νὰ δέσουμε τὰ κότεργα πάλι σ' ἓναν ὄρμο τῆς Κεφαλληνίας. Ἡ βασιλικὴ τριήρης δὲν ἦταν μαζί μας. Νέοι κλύδωνες καὶ νέοι κίνδυνοι μᾶς βρῆκαν ὥσπου νὰ φθάσουμε στὴν Κέρκυρα. Ὄταν φθάσαμε, ἀνασάναμε γιὰ λίγες μέρες. «Ἐξεληθόντος δὲ ἐν αὐτῇ τοῦ πατριάρχου, προσελθόντων αὐτῷ πρότερον τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐκ τῶν Λατίνων ἀρχόντων, συνήχθησαν αὐθις οἱ ἱερεῖς, καὶ ἦλθον αὐθις μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων, καὶ ἀνήγαγον τὸν πατριάρχην μετὰ λιτῆς εἰς τὸ τοῦ καστελλάνου παλάτιον».

Πολυήμερη ἦταν ἡ διαμονὴ μας καὶ σ' ἄλλα λιμάνια : σ' ἓνα νησί τῆς Δαλματίας πού ὀνομάζεται Κούρτσουλα καὶ ὅπου μᾶς βρῆκε κ' ἡ βασιλικὴ τριήρης, σ' ἓνα ἐρημονήσι ὅπου μᾶς ἔπιασαν τὰ χιόνια καὶ ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ ἔμεινε τέσσερες μέρες ἄρρωστος σὲ μιὰ σκηνή, στὴν Τζιάρρα ἢ Ζάρα, καθὼς καὶ στὸ Παρέντσο, τὸ Παρέντιον ὅπως τὸ λέγαμε. Στὴν Κούρτσουλα πού οἱ περισσότεροι τὴ λέγαμε Κούρσουλα μάθαμε δυὸ σπουδαῖα νέα : «Ἐκεῖ οὖν ἠκούσθη ὅπως ἀπέθανε καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀλαμανῶν, καὶ ὅτι ὁ πάπας ἦλθεν εἰς τὴν Φεραρίαν ἐκδεχόμενος καὶ ἡμᾶς ἐκεῖ».

Εἶχε πιά νυχτώσει ὅταν στὶς 7 πρὸς τίς 8 Φεβρουαρίου τοῦ

σωτήριου ἔτους 1438 φθάσαμε, ὅλα τὰ κάτεργα μαζί, καὶ ἐπικε-
φαλῆς ὄλων μας ἡ βασιλικὴ τριήρης, στὸν Ἅγιο Νικόλαο ντὲ Λίντο
(«δὲ Λίδο», ὅπως τὸ πρόφεραν καὶ τῶγραφαν ὁ Σφραντζῆς
καὶ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας). Τὸ ταξίδι μας εἶχε διαρ-
κέσει σχεδὸν διόμισι μῆνες. Γιά νὰ φθάσουμε στὴ μονὴ τοῦ ἁγίου
Νικολάου, ἔπρεπε νὰ περάσουμε ἀπὸ τὰ δυὸ «καστέλλια, ἃ πρὸ
τῆς Βενετίας ὡσεὶ μίλια δύο αὐτῆς ἀπέχοντα, οἶονεὶ θύρα καὶ ἀ-
κρόπολις ταύτης εἰσὶ. Πύργοι γὰρ εἰσὶ δύο μέγιστοι ὀχυρώτατοι,
μέσου τῆς θαλάττης ἰστάμενοι ὀλίγον ἀλλήλων ἀπέχοντες, οἷοι
τε ὄντες ἀνιέναι τε καὶ ἐπέχειν τὴν εἰς Βενετιανὴν δίοδον, μὴ οὔσης
ἀλλαχόθεν πρὸς τὴν Βενετιανὴν ὁδοῦ, ὅσον ἀπὸ θαλάττης. Ταῦτα
τοῖνυν» (τὰ καστέλλια) «διελθοῦσα ἡ βασιλικὴ ναῦς ἔνδοθεν ἔστη
περὶ τὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου μονήν». Κι' ἀκολουθήσαμε κ' ἐμεῖς τὴ
βασιλικὴ τριήρη. Ὅποιος ἤθελε νὰ περάσει ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ ὀχυ-
ρώτατα καστέλλια ἔπρεπε νὰναι φίλος. Οἱ ἐχθροὶ δὲν τολμοῦσαν
νὰ πλησιάσουν. Ὁ πτερωτὸς λέων τῆς Βενετίας ἦταν ἀδιάκοπα
ἄγρυπνος.